

Л.Н. ТОЛСТОЙ

АНГЕЛЕР

Л. Н. ТОЛСТОЙ

АҢГЕМЕЛЕР

“МЕКТЕП” БАСМАСЫ
Фрунзе – 1978

Р I
Т 53

ТОЛСТОЙ Л. Н.

Т 53 Аңгемелер. [Которгон Э. Долонов. [Жаштар үчүн]. Ф., «Мектеп», 1978 ©
220 бет.

Жыйнакка орустун улуу жазуучусунун аңгемелери киргизилди. Алар окуучулардын класстан тышкары окуусуна арналган.

Т $\frac{731-182}{M 452(17)-78}$ 233– 78

Р I

Перевод осуществлен с издания: Собрание сочинений Т, Т. 10, 12, 14 государственное издательство художественной литературы — Москва, 1963—1964 г г., Избранные повести и рассказы Т. I — Государственное издательство художественной литературы — Москва., 1964 г.

© Перевод на киргизский язык. Издательство «Мектеп», 1978 г.

ЖАШОО КУМАРЫ

Өлүмдөн өмүргө өткөндүгүбүздү биз билебиз, анткени боордошторду жакшы көрөбүз: боордошун жакшы көрбөгөн адам өлүмдө жатат (*Ивандын 1-сүрөөсү, III, 14*).

Бу дүйнөдө бардар адам, бирок муктаж жашаган боордошун көрүп турун, пейлин тарытат: анда кудайдын сүйүүсү кандайча жашап жатты экен (*III, 17*).

Балдарым менин! Оозеки жана тил менен сүйбөстөн, иш менен чын дилден сүйөлү (*III, 18*).

Сүйүү кудайдан башталат, жана да сүйө билген ар кандай макулукту кудай жараткан жана ал кудайдын ыктыярында болот (*IV, 8*).

Сүйбөгөн адам кудайды таанып-билбейт, анткени кудай дегениңдин өзү сүйүү (*IV, 8*).

Кудайды эч ким эч качан көрбөгөн. Эгерде биз бирибизди-бирибиз сүйө турган болсок, анда кудай биздин арабызда жашайт (*IV, 12*).

Кудай дегениң сүйүү, сүйүүгө аралаш жашаган адам кудай менен аралаш жашайт, кудай да аны менен бирге (*IV, 16*).

Кудайды сүйөм, ал эми бир тууганымды жек көрөм дегендер калп адамдар, анткени өз көзү менен көрүп турган бир тууганын сүйбөгөн адам көзүнө көрүнбөгөн кудайды кандайча сүйө алмак? (*IV, 20*)

I

Өтүкчү аялы, бала-бакырасы менен мужиктин үйүндө батирде жашай турган. Анын өз үйү да, өз жери да жок болучу, үй-бүлөсүн өтүкчүлүк менен жансактатып жүрчү. Нан кымбат да, жумуш арзан, ошентип иштеп тапканы оокаттан ашпайт. Аялы экөөнүн ортосунда жалгыз тон, анысынын да чуудасы чыгып, тамтыгы кеткен, жаңы тон тиктирмек үчүн өтүкчүнүн тери сатып алам дегенине эки жыл болду.

Күзгө чейин өтүкчү бирин-экин акча чогултту: үч сомдук кагаз акча аялынын сандыгында жатты, дагы беш сом жыйырма тыйын кыштактагы мужиктерде.

Эртең менен өтүкчү тон үчүн кыштакка жөнөмөй болду. Көйнөгүнүн үстүнөн кемпиринин кебез салынып, нанкадан тигилген кемселин, анын үстүнөн нооту кафтан кийди, үч сомдук кагаз акчаны чөнтөгүнө салды, таяк даярдады да, эртең мененки тамактан соң жолго чыкты. «Мужиктерден беш сомду чогултуп, ага өзүмдүн үч сомумду кошуп, тондук тери сатып алам»,— деп ойлоду.

Өтүкчү кыштакка келди, мужиктердин бириникине кирди — үйүндө жок экен, катыны акча бербеди, жанына акча салып, ушул жумада күйөөсүн жибермек болду: экинчисиникине кирди — мужик акчам жок деп өлөрчө карганды, өтүккө жамак салгандыгы үчүн болгону жыйырма тыйын берди. Терини карызга алам деп ойлоду өтүкчү, бирок теричи ишенбеди.

— Акча алып кел да,— деди ал,— каалаганыңды тандап ала бер, антпесе карызды өндүрө албай аягыбыз менен далай суу болгонбуз.

Ошентип өтүкчү эч иш бүтүрбөдү, болгону өтүккө жамак салгандыгы үчүн мужиктен жыйырма тыйын, булгаары каптап берем деп эски кийиз чокоюн алды.

Өтүкчү аябай капа болду, жыйырма тыйынына бүт бойдон арак ичти да, үйүн карай тону жок кур жөнөдү. Эртең менен өтүкчүгө суук өңдөнүп көрүнгөн, ал эми ичип алган соң, тонсуз да ысып чыкты. Жолдо бара жатып өтүкчү бир колундагы таягы менен тонду такылдатса, экинчи колундагы кийиз чокойду булгалап коюп, өзү менен өзү сүйлөшө берди.

— Мен,— дейт,— тонсуз деле жылуумун. — Бир шкалик ичтим; ал тулку боюмда ойноп

жатат. Эми мага ичиктин да кереги жок. Кайгы-капам да эстен чыгып кетти. Көрдүңбү мен кандай кишимин! Мага эмне? Мен тонсуз деле жашай берем. Аны башыма урмак белем. Бир гана жаман жери — тон дей берип катынымдын тили тешилет. Чынында эле жакшы иш эмес — сен анын кызматын кыла бер, ал болсо сени мурунтуктап жетелеп жүрө берет. Сен эми шашпай тур: акчаны алып келбесең, башыңдагы бөркүңдү жулуп алам, кудай үрсун, жулуп алам. Болбосо бу эмне дегендик? Бергени бөлүп-жарып жыйырма тыйыңдан! Ал эми жыйырма тыйыңга эмне келет? Ичкенге гана жетет. Муктажмын деп коёт. Сен муктажсың да, мен муктаж эмес экенминби? Сенде үй да, мал да, бардыгы бар, а мен итке минген адаммын; сенин өз наның бар, а мен сатып жейм,— кайдан тапсаң андан тап, иши кылып жылгыз гана бир жумалык нанга үч сом кетет. Азыр үйгө жетем, а нан түгөнүп калган; дагы бир жарым сом берүүм керек. Ошондуктан сен өзүмдүкүн бергин.

Өтүкчү өзүнчө кобурап олтуруп, нмерилиштегн кичинекей чиркөөгө да жете келди, караса чиркөөнүн Дал түбүндө агарып бирдеме турат. Кашкарайып калган. Өтүкчү үңүлө тиктеди, бирок эмне экенин ажырата албады. «Бул жерде мындай таш жок эле, дейт. Малбы? Малга окшобойт. Өйдө жагы адам түспөлдөнөт, эмнегедир агыш тартып көрүнөт. Бирок адамдын бул жерде эмне жумушу бар?»

Жакындап келди — даана көрүнө баштады. Эмне деген укмуш бул: чын эле адам экен, өлүү-тирүүсүн ким билсин, жылаңач олтурат, чиркөөгө жөлөп коюлган, былк этпейт. Өтүкчүнүн үрөйү үчүп кетти; өз ичинен минтип ойлоду: «Бирөөнү өлтүрүп туруп, киймин чечип алышкан экен да, анан ушул жерге сүйрөп келип ташташкан окшойт. Жанына жакын барбоо керек, барчу болсоң кутулбас күнгө каласың».

Ошентип, өтүкчү жандай басып өтүп кетти. Чиркөөнүн наркы бетине өттү — алиги адам көрүнбөй калды. Чиркөөнүн айланып өтүп, арт жагын карады — адам ордуна туруп, кыймылга келди, тигиле карагансыды. Өтүкчү мурдагыдан да жүрөксүнө баштады, өзүнчө мындай ойго келди: «Жанына барсамбы же кете берсемби? Жанына барганда — бир балекет башталып жүрбөсүн: анын кандай экенин ким билсин? Бул жерге мени шайтан айдап келген экен. Жакын барсаң, ал ыргып тура калат да муунтуп кирет, анан эр болсоң кутулуп көр андан. Муунтпаса да адамды убара кылат. Бу жылаңач бечараны кантсем экен? Өзүмдүн акыркы кийимимди чечип беремби ага. Жараткан өзүң жар болгудайсың!»

Өтүкчү кадамын ылдамдатты. Чиркөөдөн узай баштады, бирок уяты чыдатпады аны.

Өтүкчү жолго жетип токтой калды.

— Бу сенин эмне кылганың, Семен? дейт ал өзүнө. — Адам кырсыкка кабылып, өлгөнү жатса, а сен жүрөксүнүп, тескери басасың. Же чириген бай боло түштүңбү? Байлыгымды тоноп алат деп коркосуңбу? Ай, Сема, жарабайт мунуң!

Семен кайрылды да алиги адамды карай жөнөдү.

II

Семен алиги адамдын жанына келди, аны айландыра карады: күчкө толуп турган жаш жигит экен, денесинде таяктын тагы көрүнбөйт, болгону — аябай үшүгөн, корккон кейпи бар; дубалга сүйөнүп олтурат, Семенду карабайт, шайы ооп калган немече өйдө карай албайт,. Семен жанына жакын барды, аңгыча алиги адам ойгонуп кеткенсип, башын бүрүп, көзүн ачты да Семенду тиктеди. Анын бул көз карашы Семенго жагып калды. Ал кийиз өтүктү жерге таштап жиберип, курун чечти да, кийиз өтүктүн үстүнө койду, кафтанын чечти.

— Олтурабызбы,— дейт,— келжирешип! Кийбейсиңби эми! Кана бол!

Семен алиги адамды чыканактан алып, тургуза баштады. Адам өйдө турду. Караса — денеси нары назик, нары таза, колу буту да сынбаган, сопсоо, жүзү нурданып жайдары. Семен анын үстүнө кафтан жапты,— бирок ал жеңдерин кие албады. Семен жеңдерин кийгизип, кафтанды кымтылап, куру менен курчады.

Семен тамтыгы жок картузун алып, алиги жылаңачка кийгизмек болду эле, бирок өзүнүн башы үшүп кетти, мындай ойго келди: «Менин башымда бир тал чач жок, ал эмн мунун чачы тармал да, узун да экен». Кайра кийип алды. «Андан көрө буга өтүгүмдү кийгизейин».

Аны жерге олтургузуп, өзүнүн кийиз өтүгүн кийгизди.

Өтүкчү аны кийиндирди да минтип айтты:

— Кеп ушундай, тууган. Кана, денеңди жазып жылын. Ал эми бул ишти бизсиз деле түгөлү менен текшерип алышат. Баса аласыңбы?

— Алиги адам ооз ачып сүйлөй албай, Семенду күлмүңдөп карап тура берди.

— Неге сүйлөбөйсүң? Ушул жерге кыштамак белек. Мына ал менин таягымды, алың начар болсо таянып басасың. Кыймылда эми! Ошентип, алиги адам кадам таштады. Басканы тың, калбай ээрчип келе жатат.

Жолдо келе жатып Семен кеп салды:

— Демек, кимдики болосуң?

— Бул жерлик эмесмин.

— Бу жердегилерди го тааныйм. Демек бу жерге, чиркөөнүн жанына кайдан түш келдиң?

— Айтууга болбойт.

— Калыбы, бирөөлөр капа кылышса керек?

— Мени эч ким капа кылган жок. Мени кудай жазалады.

— Ал белгилүү жумуш дечи, баарын кылган кудай, бирок канткен менен бир беттеген жагың бардыр. Барар жериңди айтчы.

— Мага баары бир.

Семен айрантаң калды. Зөөкүр адамга окшобойт, сөзү да жумшак, бирок өзү жөнүндө ооз ачпайт. Семен мындай ойго келди: «Турмушта кандай гана жумуштар болбойт,— » анан алиги адамга сөз катты:

— Анда менин үйүмө баралы, кур дегенде бир аз жылынып аларсың.

Семен жолго чыкты, алиги жолоочу андан калбай катарлаш келе жатат. Шамал көтөрүлүп, Семендун көйнөгүнүн түш-тушунан дуулдады, масы тарап, үшүй баштады. Мурдун шуу-шуу тартат да, катынынын кемселин улам-улам кымтыланып коюп, ойго батат: «Тонуң менен томураң кал, тону тургай, эми минтип, кафтансыз келе жатам, аным аз келгенсип, ээрчиткеним энеден туума адам. Матрена рахмат айтпас!» Анан Матренаны ойлоп, Семендун ындыны өчө берди. Жолоочуга көз чаптырган сайын аны чиркөөнүн жанында көргөнү эске түшөт, ансайын жүрөгү сыздайт.

III

Семендун аялы үй оокатын эртелеп бүтүрдү. Отун жарып, суу алып келди, балдарын тойгузуп, өзү да шамшум этти, анан ойго чөмүлдү; нанды бүгүн бышырсамбы же эртең бышырсамбы? деп ойлоду. Бир чоң кесим нан калды.

«Эгерде Семен ал жерден түштөнө турган болсо, анда кечки оокатты көп жебейт, нан эртеңкиге жетет».

Матрена чоң кесим нанды ары айлантып, бери айлантып карады: «Бүгүн нан бышырбай эле коёюн. Ансыз деле унубуз нанга зорго жетет. Жумага чейин далай күн бар» — деп ойлоду.

Матрена нанды ары алып койду да, эринин көйнөгүн жамамакчы болуп, столдун жанына келип олтурду. Көйнөктү жамап олтуруп, кандай тери сатып келер экен, деп эрин ойлоду.

«Теричи алдабагай эле аны. Бечарам анан калса өтө эле жоош. Өзү жан адамды алдабайт, аны болсо кымындай бала да алдап кетет. Сегиз сом дегениң оңойбу. Мыкты тон келет. Ийленген териден тигилбесе да, канткен менен тондун иши тон да. Өткөн кышта тондун корун аябай тартпадыкпы! Эч жакка жыла албайсың, жадегенде сууга да бара албайсың. Бүгүн

болсо бар кийимди өзү кийип алып, жолго чыгып кетти, а мага үетүмө үйрүп салар эч нерсе калбады. Убагында кетти. Кайтар мезгили болуп калды. Сайрандап кетпеди бекен шумкарым?»

Матрена ушул оюнун акырына чыга электе крыльцонун тепкичи кыйчылдап, кимдир бирөө кирди. Матрена ийнесин сая коюп, оозгу бөлмөгө чыкты. Эки адам кирип келе жатышкан экен: бири Семен, экинчиси башында тумагы жок, кийген чокою жок бейтааныш адам.

Күйөөсүнүн ичкенин Матрена дароо биле койду. «Айтканымдай эле,— деп ойлоду,— сайрандап жүрүп кайра келген тура». Көтөргөн жүгү тургай, үстүндө кафтаныда жок, бүрүшүп жалаң кемселчен үн катпай турганын көргөндө Матренанын жүрөгү жарылып кете жаздады. «Акчаны, деп ойлоду, бүт бойдон ичип, кайдагы бир бузулган неме менен сайрандаган экен, анысы аз келгенсип дагы бирөөнү ээрчите келген тура».

Матрена эшикти ачты, өзү да кирди, караса — алиги бейтааныш адам арыкчырайынан келген жаш жигит экен, үстүндөгү кафтаны өзүлөрүнүкү. Кафтандын ичинде көйнөгү көрүнбөйт, тумагы жок. Кирип келип босогонун түбүнө туруп калыптыр, жер карап, былк этпейт, Матрена жакшы киши көрүнбөйт мунуң, коркуп турат деп ойлоду.

Матрена кабагын чытыды, мештин жанына барып, аларды карап турду.

Семен башынан тумагын алып, кең пейил адамча тактайга барып олтура кетти.

— Кана, Матрена,— дейт ал,— оокаттансак кантет!

Матрена күңкүлдөп тим болду. Мештин жанында кыймылдабай тура берди; бирде эрин, бирде жолоочуну карап коюп, баш чайкап гана тим болот. Семен кемпиринин сиркеси суу көтөрбөй турганын баамдады, арга барбы: эч нерсени байкабаган адамча жолоочуну колдон алды.

— Олтур, тууган,— дейт,— тамак ичем.

Жолоочу тактайга барып олтурду.

— Эмне, эч нерсе бышырган жок белең?

Матренанын ачуусу келе түштү.

Бышыргам, бирок сага буйрубады. Сен акылыңды да кошо ичип койгон сыйкымың бар. Тонго кетип, кафтансыз кайтыпсың, аның аз келгенсип кайдагы бир жыпжылаңач селеаякты ээрчите келипсиң. Силерге окшогон аракечтерге тамагым жок.

— Жетет, Матрена, иштин төркүнүнө түшүнбөй туруп какылдай бергенде эмне! Адегенде бул адамдын ким экенин сурасаң боло...

— Акчаны кайда жоготтуң, ушуну айт.

Семен кафтандын ичине колун салды, кагаз акчаны алып чыгып, жазып жиберди.

— Акча мына, ал эми Трифонов бербей койду, эртеңкиге убада кылды.

Матренанын жини ого бетер кайнады: тон сатып албапсың, ал эми акыркы кафтанды кайдагы бир жыпжылаңач немеге кийгизип, үйгө ээрчитип келипсиң.

Столдун үстүндө жаткан акчаны ала коюп, катып келмекчи болуп нары карай жөнөдү, сүйлөнө берди:

— Тамак жок менде. Капкайдагы жыпжылаңач аракечтерге тамак түтөбү.

— Эх, Матрена, тилиңди тартсаң боло. Адегенде айткан сөздү угуп, анан...

— Мас акмактын сөзү кайсы да, өзү кайсы. Сага окшогон аракечке турмушка чыкпайм деп асман айдан түйүлгөнүм да бекеринен эмес болучу. Энекем мага берген боз кендирди ичтиң; тон сатып келем деп барып акчаны бүт ичип келдиң,— Матрена анын оозун ачырбады: быдылдай берди. Мындан он жыл мурдакыларды да бирин койбой санап чыкты.

Матрена жаагын жанып сүйлөй берди, анан ыргып туруп Семендун жанына барды да, жеңден алды:

— Бер менин кемселимди. Чекеме бүткөн кийимим жалгыз ушу, аны да менден сыйрып алып, керип-чоюп кийип жүрөсүң. Бери бер, чаарайган дөбөт, балакет мээнет бассын сени!

Семен чолок бешмантын чече баштады, жеңдери оодарылды, катыны тартты эле чолок бешмант тигиштеринен ыдырап кетти. Матрена кемселин илип алың башына жапты да, сыртты

карай жөнөдү. Сыртка чыгып бара жатып, кайра токтой калды; ачуусун чыгармак болуп, тиги адамдын кайдагы неме экенин билгиси келди.

IV

Матрена токтой калып, мындай деди:

— Балким жакшы адам болсо, минтип жылаңач жүрбөйт эле да, жадегенде үстүндө көйнөгү да жок. Баки жакшы иш баштаган болсоң, анда алдагы сылаңкорозду кайдан таап келгениңди айтат элең.

— Сага айтып жатпайымбы: келе жатсам чиркөөнүн түбүндө ушул адам жылаңач олтурат, таптакыр селейип тоңуп калыптыр. Жай күндөрү го бир жөн, энеден туума жылаңач экен. Мени буга кудайым өзү туш кылды, болбосо тоңуп өлмөк. Арга канча? Турмушта эмнелер гана болбойт! Кийимимди чечип бердим да, үйгө ээрчитип келдим. Ачуунду тый. Мунуң күнөө болот, Матрена. Акыры өлөбүз.

Матренанын ашата сөккүсү келди, бирок жолоочуну сыдыра тиктеп алып, тим болуп калды. Жолоочу тактайдын четине олтурган бойдон былк этип да койбойт. Колдору тизелерине жазданып, башы шылкыят, көздөрү ачылбайт, муунуп жаткансып, кайра-кайра бети-башын бырыштырат. Матрена унчукпай калды. Ошондо Семен мындай кеп катты:

— Матрена, кудайдан корксоң боло?

Матрена бул сөздү угуп, жолоочуга дагы көз чаптырды, аңгыча жүрөгү жибий түштү. Мен турган бурчка барып, тамак алып чыкты. Столдун үстүнө табактарды койду, квас куйду, эң артында чоң кесим нанды койду. Бычак, кашык берди.

— Шам-шум этип алгыла,— дейт.

Семен жолоочуну түрткүлөдү.

— Бери кел, жаш жигит,— деди.

Семен нанды кесип, майдалап туурады, тамактана башташты. Матрена болсо столдун бурчуна чыкканактап алып, жолоочудан көзүн айырбады. Матренанын жолоочуга бир эсе боору ачыса, бир эсе ичи жылыды. Аңгыча жолоочунун көңүлү ачылып, бети-башы оңоло түштү, Матренаны карап, жылмайып койду.

Тамакты ичпү түштү; аял идиш-аякты чогултуп коюп, жолоочуга суроо бере баштады:

— Каердик болосуң?

— Бу жердик эмесмин.

— Анан бул жерге кайдан туш келдиң?

— Айтууга болбойт.

— Сени карактаган ким?

— Мени кудай каарына алды.

— Жыпжылаңач бойдон эле жата бердиңби?

— Жылаңач бойдон эле жата бердим, үшүдүм. Мени Семен көрүп, боору ачыды, кафтанын чечип, мага кийгизди да бул жерге ээрчитип келди. А бу жерде сен алдыма аш коюп, боорукерлик кылдың. Силерди теңирим өзү жалгасын!

Матрена ордунан турду, терезеден Семендун алиги бүгүн жамак салган эски көйнөгүн жолоочуга сунду; шым да таап берди.

— Ме ал, көйнөгүң да жок окшойт. Кийгин да текчегеби же мештин үстүнөбү — айтор көңүлүң сүйгөн жерге барып жат.

Жолоочу кафтанды чечип, көйнөк менен шымды кийди да текчеге барып жатты. Матрена шамды өчүрдү, кафтанды алып, күйөөсүнүн жанына жата кетти.

Матрена кафтандын үчүн жамынып алып, уктабай жата берди, жолоочу оюнан такыр кетпей койду.

Анын акыркы бир кесим нанды бүт бойдон жеп алганын, эртеңкиге наны

калбагандыгын, көйнөк менен шымды берип койгондугун эстегенде ындыны өчө түшөт; ал эми анын жылмайганын эстегенде жүрөгү туйлап чыгат.

Матрена далайга дейре уктай албады, Семен да ойго, улам-улам кафтанды өзүнө тартып коёт.

— Семен!

— Ии!

— Нанды калтырбай жеп койдунар, а мен бүгүн нан бышырган эмесмин. Эртең эмне кыларды билбейм. Болбосо тиги Маланьядан ала турам да.

— Өлбөсөк бир курсак тоёр.

Кемпир бир азга үнчүкпай жатты.

— Негизи жакшы адам окшойт, бирок эмнегедир өзү жөнүндө айткысы келбейт.

— Калыбы, айтууга жарабайт окшойт.

— Сём!

— Ии!

— Биз го элден аябайбыз, ал эми бизге эмне үчүн эч ким бербейт?

Семен эмне деп жооп кайтарарды билбеди. «Бабырабай уктайлычы». Тескери карады да уйкуга кетти.

V

Семен таңында ойгонду. Балдар уктап жатат, аялы нан сурап келгени кошуналарыныкына кетти. Кечеги жолоочу гана эски шым, көйнөк кийип, көктү карая текчеде олтурат. Кечегиге караганда өңү оңоло түшүптүр.

Анда Семен мындай дейт:

— Кана, сүйкүмдүү адам: курсак нан, ал эми жылаңач дене кийим тилеп жатабы. Жан багуу керек. Иштегенди билесиңби?

— Эч нерсе билбейм.

Семен таңданып мындай дейт:

— Дитиңди койсоң эле болгону. Адам бардыгына үйрөнөт.

— Эл иштесе, мен да иштейм.

— Атың ким?

— Михаил.

— Болуптур, Михайла, өзүң жөнүндө айткың келбесе — ал сенин ишиң, ал эми жан багуу керек. Айтканымды иштесең тамак берип турам.

— Теңирим жалгасын сени, үйрөнүп кетем. Кылар жумушумду көрсөт.

Семен жипти алды да манчаларына илип алып үчүн чыгара баштады.

— Бул иштин кыйынчылыгы деле жок, бери карап тур...

Михайла заматта үйрөнүп ала койду, жипти манчаларына дал ошондой кылып илип, үчүн чыгара баштады.

— Семен ага жипти кандайча момдоо керектигин көрсөттү. Михайла дароо түшүндү. Кожоюн катуу кылды кантип кошо чыйратып, кантип кайып тигүү керектигин көрсөттү, Михайла муну да илгиртпей үйрөнүп ала койду.

Семен кандай гана ишти көрсөтпөсүн, ал бирин койбой дароо илип ала коёт, ошентип ал арадан үч күн өткөндөн кийин ишке киришти, карап турсаң кудум эле өмүр бою өтүк тигип келген адам. Баш көтөрбөй иштейт, оокатты аз ичет; иштен ара-чоло боло калганда көктү карап, үнчүкпай олтура берет. Көчөгө чыкпайт, ашык сүйлөбөйт, тамашалашпайт, күлбөйт.

Мында келген күнү кечинде кемпир тамак берип жаткан кезде жылмайганын бир жолу көрүшкөн.

VI

Күн күнгө оошуп, апта айга айланып, арадан бир жыл өттү. Михайла баягысындай эле Семендун үйүндө иштеп жүрөт. Эл оозуна алынды, өтүкчү Семендун кызматкери Михайладай эч ким таза да, бышык да тиге албайт деп макташты, ошентип өтүк ултартыш үчүн Семенго округдан жабыла келе башташты, ансайын Семендун колу узарып, оокат-ашы артты.

Кыш күндөрүнүн биринде Семен менен Михайла иштеп олтурушкан, жылаажындуу үч ат кошулган араба кепени карай келе жатты. Терезеден карашты; араба үйдүн маңдайына келип токтоду, арабанын алды жагындагы олтургучтан бир жигит ыргып түшүп, каалганы ачты. Арабадан тончон мырза түшө баштады. Арабадан түшүп, Семендун үйүн карай жөнөдү, крыльцоого кирди. Матрена ыргып туруп, каалганы чоң ачты, Мырза эңкейип, кепеге кирди, боюн түздү, башы аз жерден шыпка тийбеди, үйдүн бир бурчун бүт ээлеп калды.

Семен ордунан туруп, таазим кылды, баринге аябай таңгалды. Мындай адамды өмүрүндө көрбөгөн. Семендун өзү кындыйып, ийне жеген иттей, Михайла арыкчырай, а Матрена болсо кудум эле куу чамындыдай, ал эми береги адам бөлөк дүйнөдөн келгенсип, бир башкача; бетинен кан таамп, кыпкызыл, мойну буржуюп, буканыкындай.

Мырза энтиге дем алды, тонун чечип, текчеге олтурду да, минтип сурады:

— Кана, кимиңер кожоюнсуңар?

Семен алдыга чыгып:

— Мен, улуу урматтуум.

Мырза өзүнүн арабакечине үн катты:

— Эй, Федька, апкел мында товарды.

Жигит чуркап кирип, түйүнчөктү сунду. Барин түйүнчөктү алып, столдун үстүнө койду.

— Чеч,— деди Мырза. Жигит чечти.

Өтүккө деген товарды мырза сөөмөйү менен чукуп көрсөтүп, Семенго карады:

— Бери мага кулак салчы, өтүкчү. Көрдүңбү товарды?

— Көрдүм, улуу урматтуум, — дейт.

— Мунун кандай товар экендигин билесиңби?

Семен товарды кармалап көрүп:

— Товар жакшы экен,— деди.

— Кеп мына ошондо! Сен, келесоо, мындай товарды али көрө элексиң. Товар немецтики, жыйырма сом төлөнгөн.

Семен сүрдөгөнсүп, мындай деди:

— Биз кайдан көрөлү.

— Ошону айтып жатпайымбы. Бул товардан менин бутума өтүк ултарып бере аласыңбы?

— Ултарып бере алам, улуу урматтуум.

Мырза айкырып коё берди:

— «Ултарып бере алам» деп коёт. Кимге жана кайсы товардан ултарып жаткандыгыңды билип кой. Ултарган өтүгүң сөгүлбөй, мыйшайбай бир жылга чыдагыдай болсун. Колуңдан келсе алгын да товарды быча бер, ал эми колуңдан келбесе, анда албагын да, товарды бычпагын. Эскертип коёюн: өтүк бир жылга жетпей сөгүлөт экен, мыйшаят экен, анда сени абакка олтургузам; бир жылга чейин мыйшайбай, сөгүлбөй чыдаса, анда акысына он сом берем.

Семендун үрөнү учту, эмне айтарды билбеди. Кылчайып Михайланы карады. Аны чыканагы менен нукуп, кулагына шыбырады:

— Алсакпы, албасакпы?

Михайла баш ийкеди: «Ала бер ишти».

Семен Михайланын айтканына көндү, бир жылга чейин мыйшайбай, сөгүлбөй турган өтүк ултармак болду.

Мырза жигитке айкырып сол бутумдун өтүгүн тарт деп буйруду, бутун сунду.

— Ченемин ал!

Семен узун-туурасын кулач кылып кагаз тикти, тигиштерин сылагылап жаткырды, тизелеп олтурду, бариндин байпагың булгап албас үчүн колун алжапкычына жакшылап аарчыды да, ченемин ала баштады. Семен таманын ченеди, бутунун үстүн ченеди; балтырын ченей баштады, кагазы жетпей койду. Балтыры тим эле дөңгөчтөй бар экен.

— Көзүңдү кара, кончу тар болуп калбасын.

Семен кагаз улап тиге баштады. Мырза байпагынын ичиндеги бутунун манчаларын кыймылдатып коюп текчеде олтурду, кепедегилерге көз чаптырды. Михайланы көрө койду.

— Мунуң ким? — деп сурады.

— Бу менин айтылуу мастерим сиздин өтүгүңүздү да өзү ултарат.

— Көзүңдү ачып кара, — дейт мырза Михайлага, — бир жылга чыдагыдай кылып ултар.

Михайланы Семен да кылчайып карады; Михайла мырзага назар салбай, кимдир бирөөнү жакшылап көргүсү келген адамча, мырзанын арт жагындагы бурчту теше тиктейт. Михайла бир оокумга чейин тиктеди, анан күтүлбөгөн жерден жылмайып койду, өңү тамылжый түштү.

— Сен, акмак, неге тишиңди ырсайтасың? Андан көрө өтүк өз убагында даяр болсун, ушуну унутпа.

Анда Михайла мындай дейт:

— Түптүүра убагында даяр болот.

— Байка.

— Мырза өтүгүн, тонун кийди, кымтынып алып сыртты карай жөнөдү. Эңкейгенди унутуп коюп, башын босогонун маңдай жыгачына уруп алды. Мырза ашата сөгүндү, башын сыйпалады, арабага түшүп жөнөп кетти. Мырза узап кеткенден кийин Семен мындай деди:

— Оттук таштай эле бар экен. Муну барскоон менен урсаң да өлбөйт. Босогонун маңдай жыгачына оңбой эле тийди, бирок аны чымын чаккандай да көрбөдү.

VII

Семен Михайлага мындай дейт:

— Ишти аларын го алдык, деги бир балээге учурабагай элек. Товардын наркы кымбат, мырзанын ачуусу жаман. Жаңылышып калбасак экен. Көзүң да курч, меникине караганда колуң да эптүү, мына бу чен кагазды ал. Товарды быч, а мен тиги өтүктүн башын тиге коёюн.

Михайла Семендун айтканына көнбөй, өз билгенин жасай баштады: Мырзанын товарын столдун бетине жайды, эки бүктөдү, бычакты алып бычып кирди.

Матрена басып келди, Михайланын бычып жатканын көрүп, төбө чачы тик турду. Өтүкчүлүк ишке Матренанын да көзү каныгып калган, Михайла товарды өтүкчүгө окшоп бычпай тегерек кылып кесип жатат.

Матрена оозун таптап барып октоп калды: «Мырзага өтүктү кандайча тигүү керектигин түшүнбөй калсам керек; мага караганда Михайла жакшы билер, жолтоо кылбайын».

Михайла бычып бүттү да чарыктай кылып бүйрүп тиге баштады.

Матрена муну көрүп туруп, ого бетер таңданды, бирок бул жолу да жолтоо кылбады. А Михайла болсо шыпылдатып тиге берди. Түштөнмөк болушту, Семен ордуна түрдү, караса мырзанын товарынан Михайла чарык тигип салыптыр.

Семендун заманасы куурула түштү. «Мунусу эмнеси, деп ойлоду, Михайла толук бир жыл жашап, эч жаңылып көргөн жок эле, а бүгүн болсо минтип башыма балээни үйүп олтурат. Мырза жулуктуу өтүк ултарып бер десе, мунусу таманы жок чарык тигип салыптыр товарды бузуп. Эми мырзадан кантип кутулам? Мындай товар да табылбайт».

Анан Михайлага мындай деди:

— Бу эмне кылганың, алтыным? Сойгон турбайсыңбы мени! Мырза өтүк ултарып бердесе, а сенин тиккенин эмне?

Ал Михайлону жаңы эле жемеге алган, аңгыча каалганын чыгырык темири калдыршалдыр боло түштү, кимдир бирөө тарсылдата баштады. Терезеден карашты: кимдир бирөө атын байлап жатат. Каалганы ачышты: мырзанын алиги жигити келиптир.

— Саламатсыңар!

— Саламат. Жол болсун?

— Өтүк туурасында мырзанын аялы жиберди.

— Өтүк туурасында дегениң кандай?

— Өтүк туурасында эмнени айтмак элем! Мырзага эми өтүктүн кереги жок. Мырза кайра келбес сапарына кетти.

— Койчу!

— Силердикинен чыгып, үйүнө жете албай калды, арабанын ичинде өлдү. Араба үйүнө жеткенде түшүрүп алмакчы болуп сыртка чыгышты, ал болсо капка окшоп кулап калыптыр, зыңкыйып катып калган, өлүп жатат, арабадан зорго сүйрөп чыгышты. Мырзанын аялы мени силерге жиберди, минтип айтты: «Мырза силердин үйдө болуп, өтүк ултарып бергиле деп товар таштаган экен деп өтүкчүгө айт, эми өтүктүн кереги жок болуп калды, маркумга тезирээк чарык тигип бергиле деп айт. Тигип бүткөнчө күтө туруп, чарыктарды ала кел. Келгендеги жумушум ушу.

Михайла столдун үстүнөн товардын кесиндилерин алып, түтүктөй кылып ороду, даяр чарыктарды көрсөтүп, аларды тарс чаап койду, анан алжапкычы менен сүртүп, жигитке сунду. Жигит чарыктарды алды да:

— Кошуңуздар кожоюндар! Береке табыңыздар! — деп жолуна түштү.

VIII

Андан бери арадан дагы далай жыл өттү. Михайланын Семендукунда жашаганына алты жылга аяк басты, Көргөн күнү баякы. Эч жакка барбайт, ашык ооз ачпайт, өмүрүндө эки жолу жылмайды: биринчи жолу баягыда кемпир оокат берип жатканда, экинчиси мырза келгенде. Семен өзүнүн кызматкерине жетине албайт. Кайдан келгенин андан сураганды да койду; Михайла кетип калбаса экен деп гана коркот.

Күндөрдүн биринде үйдө олтурушкан. Кемпир мешке казан асып, балдар улам терезени карап коюшуп, текченин үстүндө нары-бери жүгүрүп ойноп жүрүшкөн. Семен бир терезенин түбүндө кайып өтүк тигип олтурган, а Михайла экинчи терезенин түбүндө така уруп жаткан.

Балдардын бири Михайланын жанына чуркап келип, анын ийнине таянып тура калды да терезеге тигилди.

— Михайла байке, тетиги кыздарын ээрчиткен көпөс аялды карасаң, болду-болбоду биздикине келатат. Кызынын бири төкөр экен.

Бала ушуну айтар замат Михайла ишин таштап коюп, терезе тарапка бурулду, көчөнү карай баштады.

Семен айрантаң болду. Демейде эч качан көчө жакты карабаган Михайла, эми минтип терезеге кадалып, көчөдөн көзүн албайт. Семен да терезеден карады; ырас эле анын короосун карай бир аял келе жатат, кийгени таза, тончон, сокмо жоолук салынган эки кызды жетелеп алган. Кыздар бирине бири союп каптап койгондой окшош, ажыратып таанууга мүмкүн эмес. Болгону бириникинин буту майып экен, сылтып келе жатат.

Аял крыльцога чыкты, оозгу үйгө кирип, сыйпалап жатып каалганы тапты да, туткасынан тартты. Үйгө эки кыз алдыда кирди.

— Саламатсыңарбы, кожоюндар!

— Куш келипсиз. Кандай жумуш менен?

Аял столдун жанына олтура кетти. Кыздар үйдөгүлөрдөн чоочулашып, анын тизесине ыкташты.

— Мобу кыздарга жазында кие турган булгаары башмак тиктирмек элем.

— Эмнеси бар, тигип беребиз. Андай кичине бүт кийимдерди тигип көргөн эмеспиз, бирок колдон келбес иш барбы. Жулук салып да, аңтара да тигебиз. Тиги менин Михайламдан ашкан мастер жок.

Семен Михайланы кылчайып караса, ишин таштап, коюп, кыздардан көзүн албай, тиктеп олтурган экен. Михайланы көрүп таңданды Семен. Чынында, деп ойлоду ал, жакшы кыздар экен: көздөрү кара, болпоюп толук, беттери кызыл, тондору да, жоолуктары да татынакай, бирок Михайланын аларды мынчалык эмнеге тиктегенине түшүнө албады.

Семен аң-таң болду, тигилүүчү башмактын жөнүн айтып, аял менен бажыраша баштады. Кыздардын буттарын ченемек болду. Аял төкөр кызды алдына алып, мындай деди:

— Мунун бүтүн эки ирет чене: төкөр бутуна бир, соо бутуна үч башмак тик. Булардын буттары бирдей, бир калыптан чыккандай. Эгиз кыздар.

Семен ченеп бүтүп, төкөр кызды көрсөтүп:

— Мунум бутуна эмне болгон? Татынакай кыз экен. Же тубасабы? — деди.

— Жок, энеси басып алган.

Матрена сөзгө аралашты, анысы кимдин аялы, булар кимдин кыздары экендигин билгиси келди, суроо узатты:

— А сен буларга эне эмессиңби?

— Мен буларга эне да, тууган да эмесмин, таптакыр бөлөк немелер — асыранды кыздар мага.

— Өзүңдүкү болбосо да аябай толгонот экенсиң!

— Кантип толгонбойм анан, булардын экөөнү тең өз эмчегимди берип чоңойттым. Өзүмдүн балам деле бар болучу, кудайым алып кетти, аны буларчалык көрбөйт болучумун.

— Деги буларың кимдики?

IX

Сөздүн кызыгына бата түшкөн аял буларды аңгемелеп берди:

— Бул окуя,— дейт,— мындан алты жылча мурда болгон бу бечара жетимдердин бир эле жумада шайлары оой түштү: атасын шейшемби күнү көмүштү, а энеси жума күнү өлдү. Бу ырысы жоктор атадан үч күндүгүндө калышты, ал эми энеси бир күн жашабады. Ал кезде күйөөбүз экөөбүз кыштакта жашап турганбыз. Кошуна, элек, үйүбүз-үйүбүзгө жамаалаш. Булардын атасы тууган-туушканы жок неме болучу, токойдо иштөөчү. Кулаган жыгач аны дал белинен баскан экен, ичеги-карды бүт эзилип кетиптир. Үйүнө жеткирер менен жан берди, катыны болсо ошол эле жумада эгиз тууп салбаспы, мобу кыздарды. Жардылык, жалгыз бойлук, жалгыз катын-кемпирди да, кол арага жараган кыздары да жок. Жалгыз тууп, жалгыз өлдү.

Кошунамдын алын билейинчи деп эртең менен жөнөп калдым, үйүнө кирсем жүрөк оорулуу бечера зыңкыйып эбак катып калган экен. Өлгөндө да жөн өлбөй кызын баса өлүптүр. Мына бу кызды басып калыптыр — бүтүн кайрып салыптыр. Эл чогулду — аруу жууп, ак кепиндешти, табыт жасап көөмп коюшту. Бардыгы жакшы адамдар. Кыздар караманча жалгыз калышты. Кайда алпаруу керек? Катындардын ичинен балалуусу жалгыз мен элем. Тун уулумду эмизгениме сегиз ай болгон. Буларды убактылуу үйүмө алып келгем. Мужиктер чогулушту, булардын аргасын издеп ары кетишти, бери кетишти, акыры мага токтолушту: «Марья, азырынча кыздарды үйүңдө кармайтур, убакыт бер бизге, дагы ойлонуштуралы». Тиги буту түзүн бир жолу эмгиздим, ал эми мунусун эмгизгим да келбеди: муну аман калат экен деп үмүт кылбадым. Бу периштенин жүрөгү неге тардык кылат деген ойго кеттим. Тигинисине да боорум

ооруду. Эмизе баштадым, өзүмдүкү бирөө болсо, булар экөө — эмчегим менен үчөөнү бактым! Ал кезде жаш элем, күч бар, оокат-аш да жакшы. Эмчегиме кудай сүттү да аябай берди, кээде дирилдеп агып кетет. Экөөнү эмгизсем, үчүнчүсү күтүп турат. Бири эмп бүтсө, үчүнчүсүн алам. Кудайдын амири экен, бул экөөнү багып чоңойттым, ал эми өзүмдүкүн эки жашында жерге жашырдым. Андан кийин кудай мага бала бербеди. Оокат болсо оңоло баштады. Азыр тегирменде, көпөстүкүндө жашайбыз. Айлык көп, турмуш жакшы. Бирок бала жок. Бу кыздар болбосо жалгыз кантип жашамакмын! Анан кантип жакшы көрбөйүн! Менин медегер тутканым жалгыз ушулар эмеспи!

Аял бир колу менен төкөр кызды бооруна кысты, экинчи колу менен бет ылдый куюлган жашын сүртө баштады.

Мартена да улутунуп алып, мындай деди:

— Ата-энесиз жашоого болот, ал эми кудайсыз жашай албайсың, деген лакаптын төгүнү жок белем.

Бир азга баарлашып олтурушту, аял ордунан туруп, үйүн карай жөнөмөк болду. Аны Матрена узатып чыкты, алар кылчайып Михайланы карап коюшту. Ал болсо эки тизесин кучактаган бойдон жылмайып көктү карап олтурат.

Х

Семен анын жайына басып барып, эмне болду сага, Михайла деди.

Михайла ордунан турду, ишин нары коюп, алжапкычын чечти, кожоюн менен анын аялына таазим кылып мындай деди.

— Кечирип койгула, кожоюндар. Мени кудай кечирди. Силер да кечиргиле.

Михайладан нур жана баштады. Семен ордунан туруп Михайлага таазим кылды:

— Көрсө сен, Михайла, тегин адам эмес экенсиң да, сени кармап да кала албайм, тек-жайыңды да сурай албайм. Мага ушуну гана айтчы: баягыда сени таап, үйгө ээрчитип келгенимде кабагың бүркөө болучу, кемпир оокат бергенде аны карап жылмайдың, ошол күндөн тартып нурданыбыраак калдың. Анан мырза өтүк ултартканы келгенде экинчи ирет жылмайдың, ошол күндөн тартып мурдакыңдан да нурдуу боло баштадың. Алиги аял кыздарды ээрчитип келгенде үчүнчү ирет жылмайдың, денең бүт нурга бөлөндү. Айтчы мага, Михайла, бу сенде чачыраган нур кайдан пайда боло калды, жана эмне үчүн үч жолу жылмайдың?

Анда Михайла мындай дейт:

— Менден нур чачыраган себеби — мен жазаланган жан элем, эми кудай күнөөмдү кечирди. Ал эми менин үч жолу жылмайганым кудайдын үч савалын билүүгө тийиш болучумун. Ошентип кудайдын савалдарын билдим; бир савалын сенин аялыңдын мага боору ооруганда билдим, ошондуктан биринчи жолу жылмайдым. Экинчи савалын алиги бай өтүк ултартканы келгенде билдим, ошентип экинчи ирет жылмайдым; азыр болсо тиги кичинекей кыздарды көргөндө акыркы, үчүнчү савалын түшүндүм да үчүнчү ирет жылмайдым:

— Айтчы мага, Михайла, сени кудай кайсы күнөөң үчүн жазалаган, мен да билип калайын, жанагыларың эмне болгон савалдар,— деп сурады Семен.

Ошентип Михайла аңгемесин баштады:

— Кудай мени, анын сөзүн эки кылганым үчүн жазалаган. Мен асмандагы периште элем, бир жолу сөзүн укпай койгом.

Мен асмандагы периште элем, күндөрдүн биринде кудай мага баргын да аялдын жанын сууруп кел деп буйруду. Жерге учуп келдим, карасам бир аял жатат, оорулуу, анан да эгиз төрөптүр, экөө тең кыз экен. Кыздар энесинин жанында тарбаңдап жатышат, эненин болсо аларды колуна алып, эмизерге дарманы жок. Аял мени көрө коюп, жанын алганы кудайдан келгенимди түшүндү, көз жашын көлдөтүп туруп муну айтты: «Азреил периштем! Күйөөмдүн

мүрзөсүнүн топурагы али сууй элек, токойдо жыгач басып өлтүрдү. Менде эже-сиңди да, абысын-ажын да жок, бу жетимдеримди ким багат. Жаныма тие көрбөсөң, өз балдарымды өзүм багып өстүрүп, балакатка жеткирейин! Бала атасыз, энесиз жашай албайт!» Эненин сөзүн эп көрдүм, кыздын бирин эненин төшүнө жаткырып, экинчисин колуна карматтым да кудайды карай учуп жөнөдүм. Кудайга учуп келип минтип айттым: «Жаш төрөгөн аялдын жанын сууруп ала албадым. Атаны жыгач басып өлтүрүптүр, эне эгиз төрөптүр, жанымды алба деп жалбарды, мындан дейт: «Балдарымды өзүм багып өстүрүп, балакатка жеткирейин. Бала атасыз, энесиз жашай албайт». «Ошентип жаш төрөгөн аялдын жанын сууруп алалбадым». Анда кудай муну айтты: «Баргын да жаш төрөгөн аялдын жанын сууруп кел, анан үч савалды түшүнөсүң: адамдарда эмнелердин бардыгын, эмнелердин жоктугун, алардын жашоо кумарларын билесиң. Аларды билгениңден кийин асманга кайтып келесиң». Жерди карай учуп жөнөдүм, жаш төрөгөн аялдын жанын сууруп алдым.

Наристелердин оозунан эмчек чыгып, жансыз дене керебетке келип кулады, кыздын бирин басып калды, бутун майып кылды. Жанды кудайга жеткирмек болуп, кыштактын үстүнө көтөрүлдүм, мени шамал айдап жөнөдү, канаттарым кыймылга келбей, үзүлө башташты, кудайга жан өзү жалгыз кетти, а мен жолдун жээгиндеги топуракка келип кулап түштүм.

XI

Ошентип, кимди кийгизип, кимди ичирип жүргөндүктөрүн, үйлөрүндө жашап жаткан адамдын ким экендигин жаны гана түшүнүшкөн Семен менен Матрена бир эсе коркунучтан, бир эсе кубанычтан улам ыйлап жиберешти.

Анда периште муну айтты:

— Жылаңач бойдон талаада калдым. Мурда адамдардын муктаждыктарын билбейт элем, суукту да, ачкачылыкты да билчү эмесмин, ошентип адамга айландым. Курсагым ачты, үшүдүм, бирок эмне кыларды биле албадым. Карасам талаада кудайга деп салынган чиркөө турат, чиркөөгө жакын бардым, ичине кирип жаткым келди. Чиркөө кулпулануу экен, кире албадым. Чиркөөнүн шамалдан ыктоо жагына барып олтурдум. Кеч кирди, курсагым ачты, үшүдүм, жаным жер тартат. Аңгыча колуна өтүк кармап, өзү менен өзү сүйлөшүп, жолдо келе жаткан адамды көрдүм. Адамга айланганымдан кийин адамзаттын өлүк бетин биринчи ирет көрүшүм, ошол бет менин үрөймдү учурду, терс бурулуп кеттим. Анан алиги адам кышкы ызгаарда эмне киер экенмин, катын-балдарыма кантип оокат таап берер экенмин деп өзүнчө кобурай берди. Минтип ойлодум: «Мен сууктан жана ачкалыктан өлөм, ал эми тиги келе жаткан адамдын ойлогону эле канткенде кемпири экөө тондуу болуп, балдарына нан табуу экен. Анын мага жардам бергени жарабас». Адам мени көрүп кабагын чытыды, ого бетер заманам куурулду, ал жандай басып өтүп кетти. Ындыным өчтү. Аңгыча адамдын кайра келатканын көрдүм. Көз кырымды салдым, алиги адамга таптакыр окшобойт: анын жүзүнөн ажал көрүнүп турган, азыр болсо таптакыр өзгөрүп жан кирип калыптыр, ошентип анын жүзүнөн кудайды көрдүм. Ал жаныма келди, кийиндирди, үйүнө ээрчитип келди. Мен анын үйүнө келдим, бизди бир аял утурлай чыгып, сүйлөй баштады. Эркегинен да аялы коркунучтуу болду — анын оозунан өлүм жышааны буртулдап чачырады, ошентип өлүктүн быксыган жыты демимди кыстыктырып, дем алалбай олтурдум. Ал мени суукка карабай, сыртка кууп чыкмак болду. Эгерде мени кууп чыга турган болсо анын өлө турганын билдим. Аңгыча күйөөсү кудайды анын эсине салды, ошентип аял дароо өзгөрүлө түштү. Бизге оокат берип жатып, ал мени кайра-кайра карай берди, ага көз чаптырдым — андагы өлүм жышааны жоголуп калыптыр, ал тирүү болучу, анын да жүзүнөн кудайды көрдүм.

«Адамдарда эмнелер бар экендигин билесиң» — кудайдын ушул биринчи савалы эсиме түштү. Көрсө адамдарда сүйүү бар экен. Кудайдын берген убадасын аткара баштагандыгын көрүп, сүйүнүп кеттим, ошентип алгач ирет жылмайдым. Бирок билгенимден али биле элегим

көп болучу. Адамдарда эмнелердин жоктугун жана адамдардын жашоо кумарын түшүнө албадым.

Силердикинде жашай баштадым, бир жыл өттү. Аңгыча сөгүлбөй, мыйшайбай, бир жылга чыдай турган өтүк ултартмак болуп бир киши келди. Ал адамга көз чаптырдым, анын арт жагында өзүмдүн сабакташым— өлүм периштеси турган экен. Ал периштени менден бөлөк эч ким көргөн жок, мен аны билчүмүн, кечке жетпей, байдын жаны чыгарын да билгем. Анан мындай ойго келдим». «Бир жылдык оокаттын камын көрүп жүрөт, ал эми кечке жетпей жантаслим, болору менен иши жок». Ошентип, кудайдын: «Адамдарда эмнелердин жоктугун билесиң» — деген экинчи савалын эстедим.

Адамдарда эмнелер бар экенин билип калгам. Эми аларда эмнелер жок экендигин билдим. Көрсө адамдарда олуялык сапат жок тура, анткени өз денеси үчүн эмнелер керектигин билбейт экен. Ошентип экинчи ирет жылмайдым. Сабакташ периштемди көргөнүмө жана да кудайдын мага экинчи савалынын сырын ачканына кубандым.

Бирок бардыгын биле албадым. Адамдардын жашоо кумары эмнеде экендигин түшүнбөдүм. Кудай мага акыркы савалынын сырын качан ачат деп күтө бердим. Ошентип алты жыл дегенде аялды ээрчип эгиз эки кыз келди, ал кыздарды тааныдым кантип тирүү калгандыктарын билдим. Билдим да минтип ойлодум: «Энелери балдарым деп жалбарган эле, а мен энеге ишенгем,— балдар атасыз, энесиз жашай албайт, деп ойлогом, көрсө бөлөк эле аял эмчегин эмизип, чоңойтуп алган тура». Алиги аялдын өгөй балдарга боору эзилип, ыйлап турганын көргөнүмдө, мен ал аялдан тирүү кудайды көрдүм, адамдардын жашоо кумарын түшүндүм. Кудай мага акыркы савалынын сырын ачып, мага кечирим бергенин билдим да үчүнчү ирет жылмайдым.

XII

Периштенин денеси жылаңачтанып, чоло жери калбай нурга бөлөндү, карай албай көз уялат; анын үнү бийик чыга баштады, үн андан чыкпай эле, көктөн келип жаткансып үгүлдү.

Периште минтип айтты:

— Ар адамдын жашоо кумары өзү жөнүндө кам көрүү эмес, сүйүүдө экенин билдим.

Өмүр үчүн балдарына эмне керектигин эне билбей калды. Жалаң өзү үчүн эмне керектигин өтүкчү билбей калды. Тирүүчүлүктө өтүк же кечке жетпей жантаслим болгон ошол эле адамга чарык керектигин эч жан билбей калды.

Адамга айланган кезимде тирүү калганымдын себеби мен өзүмдү өзүм ойлоп чыгаргандыгымдан эмес, жолоочу жана анын аялында сүйүүнүн болгондугунда, алардын мага боор толгоп, алпештеп сүйгөндүктөрүндө. Алиги жетимдердин тирүү калгандыктарынын себеби, аларды ойлоп тапкандыктан эмес, бөтөн аялдын жүрөгүндө сүйүүнүн болгондугунда, аларга боор толгоп, алпештеп сүйгөндүгүндө. Анан да адам бүткөндөрдүн бардыгынын тирүү басып жүргөндүктөрү алар өзүлөрүн өзүлөрү ойлоп чыгаргандыктан эмес, адамдарда сүйүүнүн болгондугунда.

Мурда кудай адамдарга өмүр берген алардын жашагандыктарын каалайт деп билчүмүн; эми башканы да түшүндүм.

Кудайдын адамдардын бөлөк-бөлөк жашоолорун каалабагандыгын, ошондуктан ар кимге эмне керектигин ачып бербей, алардын чогуу жашоолорун көздөгөндүгүн, ошондуктан ар бир жанга жана бардыгына эмне керектигин ачып бергендигин түшүндүм.

Эми мен адамдын жашоо кумары жалаң гана өмүр сүрүү эмес, бирок да сүйүүдө экинин да, ким бирин бири сүйсө ал кудайды жана кудай сүйө тургандыгын, анткени кудай дегениң сүйүү экендигин түшүндүм.

Анан периште кудайды мактап ырдай баштады, анын үнү кепени солкулдатты. Шып экиге жарылды, оттуу мамы жерден көктү карай созулду. Семен катын-баласы менен жерге

кулады. Периштеге канат бүтүп, асманды карай көтөрүлдү.

Семен көзүн ачса, кепе мурдакы калыбына келип, анда өз үй-бүлөсүнөн башка эч ким жок экен.

ЛЕВ НИКОЛАЕВИЧ ТОЛСТОЙ

Рассказы

(на киргизском языке)

Фрунзе. Издательство «Мектеп»

Которгон **Э. Долонов**. Редактор **Ш. Келгенбаев**. Сүрөтчү **С. Асакеев**.

Көркөм редактор **К. Сейталиев**. Тех. ред. **Т. Борисенко**.

Корректор **Г. Айталиев**.

Терүүгө 19/1V 1978-ж. берилди. Басууга 18/X 1978-ж. кол коюлду. № 1 типография кагазы. Кагаздын форматы $70 \times 108^{1/32}$, 6,875 физ. басма табак, +0,125 форзац, 9,62 шарттуу басма табак, +0,17 форзац, 9,76 үчөттүк басма табак, +0,3 форзац. Заказ № 314. Тиражы 24000. Мукабасыз баасы 83 т. Мукабасы 12 т.

72002, Фрунзе ш., Совет көчөсү, 170, «Мектеп» басмасы.

720461, ГСП, Фрунзе 5, Жигули көчөсү. 102.

Кыргыз ССР Министрлер Советинин басма полиграфия жана китеп соода иштер боюнча мамлекеттик комитетинин Кыргыз ССРинин 50 жылдыгы атындагы Кыргызполиграфкомбинаты.